

Guarner)— le ha restado valor a unas aportaciones que, leídas ahora, pueden considerarse en buena medida superadas. Lo que no prescribirá nunca es el respeto, el reconocimiento y el homenaje al exilio republicano de 1939 que anima a los autores de *A la sombra del exilio* al escribir sus ensayos, trabajos en los que muestran también su agradecimiento por el legado recibido. Dichos trabajos se encuentran a disposición del lector interesado en el Repositorio de la Facultad de Filosofía y Letras de la UNAM: <http://ru.ffyl.unam.mx:8080/jspui/handle/10391/4414>. ■

Francisca Montiel-Rayó

GEXEL-CEFID-Universitat Autònoma de Barcelona

Els contracops de l'enyorança. Escrips de l'exili

TRABAL, Francesc, *Els contracops de l'enyorança. Escrips de l'exili*. Edició i pròleg de Maria Campillo. Sabadell: Fundació La Mirada (Ragtime, 8), 2011, 189 p.

En arribar a Xile procedent de França —on va viure una primera i breu etapa del seu exili—, Francesc Trabal va reprendre l'activitat periodística que havia exercit durant els anys vint i trenta al *Diari de Sabadell* i a diverses publicacions periòdiques barcelonines. El retorn als seus inicis professionals era per a Trabal —més enllà de la necessitat de trobar un

mitjà per subsistir al país que l'havia acollit— una obligació, la mateixa responsabilitat que, al seu parer, tenien tots els catalans que havien hagut d'abandonar la seva pàtria: fer la seva feina per tal de servir Catalunya. En el seu cas, el seu deure era escriure en català —la seva il·lusió des que va arribar a Santiago—, tasca que només podia portar a terme en aquells primers anys d'exili publicant a les revistes que editaven els catalans residents a Amèrica des de feia anys i, posteriorment, a les noves publicacions que van sorgir després de 1939.

Aquesta idea recorre les pàgines del volum, on s'apleguen textos que varen aparèixer a *Catalunya*, de Buenos Aires, a *La Nostra Revista*, editada a Mèxic, i, sobretot, a *Germanor*, de Santiago —la pionera revista del periodisme català a Amèrica—, entre el febrer de 1940 —un mes després de l'arribada de Trabal i de l'anomenat *grup andí* a l'estació de Mapocho— i el juny de 1946. Editats i prologats per Maria Campillo —especialista en l'exili català de 1939—, els vint-i-dos articles i el conte que es poden llegir a *Els contracops de l'enyorança* —títol procedent d'un dels textos compilats— van ser escrits pensant en Catalunya, fins i tot aquells que tenen com a objectiu principal la descripció d'alguns coneguts indrets de la ciutat xilena, llocs que Trabal va veure —com afirma Campillo— amb mirada de turista, perquè per a l'escriptor la seva estada al país —com la de tots els qui van haver de marxar de Catalunya en acabar la guerra civil— era «passatgera», «un accident». Des d'aquesta convicció Trabal comparà els costums dels xilens i els dels catalans, a qui parlà constantment del retorn a

Catalunya, tema que abordà als seus escrits condicionat pel desenvolupament de la Segona Guerra Mundial, marc històric que presideix la redacció de la pràctica totalitat dels textos seleccionats.

Les bones notícies sobre el conflicte que s'anaven divulgant van alimentar l'esperança d'una imminent tornada a casa, un retorn que Trabal va augurar des de la seva arribada a Xile, segons podem llegir als articles reproduïts a *Els contracops de l'enyorança*, on l'escriptor va reiterar un desig impossible: la tornada a la pàtria de tots els catalans residents al continent, un massiu retorn que va imaginar al conte «Un capaltard de novembre de 1943». Segons Trabal, aquest somni —per a la realització del qual va fer diverses propostes— seria possible precisament com a conseqüència de l'exili de 1939, un trist i tràgic èxode que estava promovent el contacte i les relacions entre els catalans exiliats i els anomenats *catalans d'Amèrica*, compatriotes que havien viscut gairebé oblidats per Catalunya fins aleshores. En aquells difícils moments, afirmà l'escriptor, la pàtria necessitava tots els seus fills residents a Amèrica, fins i tot «aquells que no se'n vulguin moure» (p. 168), uns ciutadans a qui calia proporcionar educació catalana per tal que no perdessin «per a la seva nissaga la naturalesa de catalans» (p. 169).

Per als exiliats, en canvi, el seu principal problema era combatre l'enyor, un sentiment —una malaltia, segons Trabal— que havien desat conscientment en sortir de Catalunya, però que, un cop establitzades les seves vides a Xile, va aparèixer, primer «com una fibla-

da, una punxadeta en qualsevol lloc del cos» (p. 128), i, passat el temps, amb una intensitat tan creixent que l'escriptor no va ser capaç de silenciar-lo, tal com havia recomanat inicialment. Trabal descriu aquest colpidor enyorament quan explica com es viu el Nadal a Xile, quan el conviden a tastar un vi ranci, quan passeja per la ciutat, quan descobreix que encara conserva les claus que feia servir a Barcelona o quan adquireix petits objectes per fer de casa seva una autèntica llar. Aquestes confessions permeten veure el Trabal més humà, l'escriptor a qui costa mantenir públicament l'optimisme que creu que ha de transmetre als seus compatriotes, a qui demana que, encara que sigui molt de tant en tant, facin com si no el sentissin. «És terrible, és horrorós», escriví a mitjans de 1942, «m'enyoro, m'enyoro com una criatura: vull tornar a casa!» (p. 136), exclamà.

Als dos últims articles recollits al volum —«Dolça Catalunya I» i «Dolça Catalunya II»—, escrits un any després de la fi de la Segona Guerra Mundial, Trabal va fer balanç del temps viscut des que els exiliats van sortir de Catalunya. «Si volem dir la veritat, ara, ben bé allò que se'n diu només catalans, ja no ho som. No, no, no! No ens fem il·lusions. Ara, en lloc de catalans, som catalans d'Amèrica» (p. 182), va reconèixer. L'esperança de tornar s'apaivagava, però la intenció de preservar la seva identitat a través de la llengua —de la flama catalana— continuava tan ferma com sempre. Calia recordar aleshores el que l'escriptor havia dit anys enrere: «L'acció combinada dels catalans de fora de Catalunya que hauran guar-

dat aquesta flama i la dels catalans que seguiran sota el cel mediterrani, arribarà un dia, que tots esperem que no sigui llunyà, a fer el miracle d'unir novament tot un poble que molts creien veure minat per múltiples esquerdes, i de recuperar milers de catalans que a poc a poc haurien anat esfumant-se, com núvols esfilagarsats de Catalunya, cels enllà fins a perdre's per a sempre» (p. 122). Francesc Trabal no va poder tornar físicament a Catalunya; sí que ho han fet amb aquest volum alguns dels seus escrits que van ser publicats a les meritòries revistes de l'exili. ■

Francisca Montiel-Rayó

GEXEL-CEFID-Universitat Autònoma de Barcelona

El Instituto Luis Vives: pedagogía con aspiración ética

TUÑÓN, Julia, *Educación y exilio español en México. El Instituto Luis Vives, 1939-2010*, México, Instituto Nacional de Antropología e Historia, 2014, pp. 557, ISBN 978-607-484-492-4.

Una de las aportaciones más importantes del exilio español a México fue la renovación del panorama educativo. Dentro de un contexto donde la aspiración predominante era la transformación de las estructuras y la modernización del país, los colegios que proyectaron los exiliados españoles dieron aire nuevo a la educación.

Fundados inicialmente para solventar las necesidades de la misma comunidad, el Colegio Madrid, la Academia Hispano Mexicana, y el Instituto Luis Vives en la Ciudad de México (también se crearon escuelas fuera de la capital, por ejemplo, los Colegios Cervantes) fueron centros que poco a poco abrieron sus puertas hasta que constituyeron una opción para la comunidad mexicana.

El exilio creó comunidades y redes de colaboración que favorecían la familiaridad y el aislamiento. La pequeña sociedad se cohesionaba a través de figuras (Machado, García Lorca, Azaña) y de sitios de pertenencia que sostenían la identidad y la memoria, como las escuelas o los centros de reunión. Es sabido que la principal peculiaridad del exilio español en México es su calidad colectiva. Una de las características derivadas de esta condición es la fundación de centros educativos que proveyeran de educación a los hijos de los refugiados y al mismo tiempo que dieran trabajo a los refugiados. Julia Tuñón ha trazado con meticulosidad y rigor la historia del instituto Luis Vives, la primera escuela fundada por los exiliados españoles—en agosto de 1939—para educar a los hijos de los refugiados y que continúa activa en la actualidad, ahora ya con alumnos mexicanos. La investigadora, ex alumna de la institución, reúne documentos y testimonios para narrar la historia externa e interna de uno de los colegios más importantes del exilio español.

El estudio comienza presentando los dos contextos que se vinculan con el exilio: España, antecedente y punto de partida, y México, escenario de llegada, puesto que un trabajo de esta envergadura implica el conocimiento de dos historias y dos tradiciones. De esta manera, la autora describe la situación política, económica y social de los dos lugares.